
ЛИСЕНКО О.М.,
кандидат соціологічних наук,
доцент, кафедра соціальної
роботи та кадрового
менеджменту,
Одеський національний
політехнічний університет,
м. Одеса

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДОЮ СІМ'ЄЮ

У статті аналізуються причини соціально-психологічного неблагополуччя молодих сімей. Нуклеаризація, послаблення родинних зв'язків, значна зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей; переоцінка досвіду сімейного життя, зменшення кількісного складу сімей, зниження можливостей батьківського впливу на дітей – це не повний перелік проблем, з якими стикається сучасна сім'я. В умовах обмежених соціальних ресурсів і величезної кількості проблем на індивідуальному та інституціональному рівнях соціально-психологічна робота з сім'єю спрямована на пошук ефективних технологій щодо вирішення соціальних та особистісних проблем молодого подружжя.

Ключові слова: молода сім'я, криза сім'ї, шлюб, проблеми сім'ї, соціальна технологія, соціально-психологічна робота.

В статье анализируются причины социально-психологического неблагополучия молодых семей. Нуклеаризация, ослабление родственных связей, значительное изменение стандартов поведения, семейных ценностей; переоценка опыта семейной жизни, уменьшение количественного состава семей, снижение возможностей родительского влияния на детей - это не полный перечень проблем, с которыми сталкивается современная семья. В условиях ограниченных социальных ресурсов и огромного количества проблем на индивидуальном и институциональном уровнях социально-психологическая работа с семьей направлена на поиск эффективных технологий по решению социальных и личностных проблем молодых супругов.

© ЛИСЕНКО О.М., 2015

Ключевые слова: молодая семья, кризис семьи, брак, проблемы семьи, социальная технология, социально-психологическая работа.

The article analyzes the causes of social and psychological distress for young families. Problems faced by the modern family: this nuclearization, weakening family ties, a significant change in the standards of behavior and family values; reassessment of the experience of family life, reducing the number of members of families, reduced capacity of parental influence on children. Psycho-social work with the family focused on finding effective technologies to solve social and personal problems of young couple with limited social resources and a huge number of problems at the individual and institutional levels.

Key words: a young family, family crisis, marriage, family problems, social technology, social and psychological work.

Сім'я як соціальний інститут має тривалу історію розвитку. Не зважаючи на суттєві соціально-економічні та політичні трансформації, в Україні зберігаються традиції сімейного способу життя населення.

Соціально-культурне середовище, яке швидко змінюється, посилення впливу глобалізації поступово змінюють шлюбно-сімейну поведінку населення відповідно до загальноєвропейських закономірностей. Найсуттєвішою рисою розвитку шлюбно-сімейних відносин у сучасному світі є плюралізація форм сімейного життя, різноманітність форм сімейних об'єднань та шлюбних стосунків.

Сучасна криза сім'ї пов'язана з цілою низкою протиріч, найважливіше з яких виникає між сім'єю та суспільством. В умовах суттєвих демографічних змін в Україні, а саме зростання кількості розлучень, самотніх людей, перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності тощо постає проблема формування та реалізації державної політики, яка здатна допомогти сім'ї, пом'якшити кризові яви-

ща в цьому соціальному інституті.

Дослідники фіксують ознаки кризи не тільки на рівні міжособистісної комунікації всередині сім'ї, не тільки на рівні економічного функціонування, а й на інституціональному рівні.

У сім'ї знаходять відображення всі соціальні проблеми, що характерні для сучасного суспільства. Особливо це стосується молоді сім'ї. Так, психологічна література висвітлює питання, пов'язані з проблемами подружньої адаптації, готовності молоді до сімейного життя, аспекти становлення молоді сім'ї як психологічно здорового осередку (С. Ковальов, І. Гребенніков, В. Меншутін, Є. Виноградська, В. Торохтій). Соціальні та демографічні дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України демонструють проблеми молоді сім'ї, їх причини, закономірності розвитку, ціннісні орієнтації (Е. Лібанова, І.О. Курило, Т.Ю. Гаращенко, Л.І. Слюсар, С.Ю. Аксьонова). Сьогодні вивченням проблеми молоді сім'ї, розробкою форм, методів, технологій роботи з ними займаються науковці та фахівці Державного ін-

ституту проблеми сім'ї та молоді (Ю. Якубова, Л. Волинець та ін.), Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України (З. Кісарчук, Г. Оніщенко та ін.), Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (З. Зайцева, І. Іванова), що представляють праксеологічний аспект дослідження означеної проблеми. Аналіз наукових праць свідчить про недостатність вивчення технологій та методів соціально-психологічної роботи з молоддю сім'єю в теорії і практиці соціальної роботи.

Віковий стан молоді сім'ї згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» такий: молода сім'я - це подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років.

Спираючись на дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАНУ можна стверджувати, що населення України, характеризується високим рівнем шлюбності, безшлюбна самотність не поширена у нашій країні [9, с. 90]. Кількість шлюбів на 1000 населення (загальний коефіцієнт шлюбності) в Україні вище середнього рівня по країнах Європейського союзу, і в ХХІ столітті цей показник коливався від 5,6% в 2000 р. (найнижче значення за всі післявоєнні роки) до 9,0% в 2009 р. [7].

Сучасна молодь в більшості своїй налаштована на подружнє життя, планує створення власної сім'ї. За даними Соціально-демографічного обстеження «Молодь України: спосіб життя і ціннісні орієнтації» (2010 р.) вже у віці 30-34 роки більше 90% молодих людей мають досвід подружнього життя, і більшість тих, хто не перебуває у шлюбі, планують його в майбутньому. Разом з тим існує група молоді, яка не планує вступ у шлюб, мотивуючи це

бажанням залишитися незалежними і сконцентруватися на кар'єрі. Укладання шлюбу в більшості випадків відкладається до завершення періоду освіти і набуття фаху.

В Україні підвищуються вікові показники укладання шлюбу: середній вік вступу в перший шлюб жінок за 2000 - 2012 роки зріс з 22,6 до 24,6, чоловіків - з 25,2 до 27,0 [9].

Зміни у шлюбній поведінці населення: безшлюбність певної частини молоді, відкладання шлюбу «на потім», що зумовлює загальне «постаріння» шлюбності, пов'язані як з незадовільними соціально-економічними умовами життєдіяльності, а також із засвоєнням молоддю західної моделі матримоніальної поведінки в умовах «відкритого суспільства» та впливом фундаментальних факторів сучасної трансформації сім'ї – індивідуалізації, плюралізму, емансипації, свободи вибору. На зміну традиційним ролям прийшла гнучка, еластична кооперація стосунків і діяльності, яка заснована на спільності цілей, поглядів, емоцій, на задоволенні найважливіших особистісних потреб партнерів в довірливому спілкуванні, співпереживанні, співучасті.

Для значної частини сучасної молоді шлях до подружнього життя відбувається за наступним сценарієм: стійкі інтимні стосунки (проживання окремо від партнера) - спільне проживання (у більшості випадків це вже незареєстрований шлюб) - офіційно зареєстрований шлюб. Однак більшість молодих людей (80%) вважають, що для дитини краще виховуватися в сім'ї, де батьки перебувають в офіційному шлюбі. Це ще раз доводить, що для більшості жителів України незареєстроване шлюбне співжиття є випробувальним етапом, коли пара перевіряє свої відносини, а не моделлю

поведінки в перебігу всього життя.

Проте, нестабільність шлюбних відносин, високий рівень розлучуваності шлюбних пар, у тому числі з неповнолітніми дітьми є однією з найскладніших і найактуальніших проблем української родини. Сформувалась модель демографічної поведінки: «легкий» вступ до шлюбу і «легкий» розрив шлюбних відносин. За рівнем загального коефіцієнта розлучуваності Україна поряд із Росією лідирує в Європі.

Високий рівень розлучуваності в значній мірі обумовлений високим рівнем зареєстрованої шлюбності, і рівень коефіцієнта нестабільності шлюбу (співвідношення кількості розлучень і шлюбів, зареєстрованих протягом року) в Україні знаходиться приблизно на середньоєвропейському рівні. У 2012 р коефіцієнт нестабільності шлюбу в Україні дорівнював 60,7%. Найбільшу питому вагу розлучень припадає на шлюби з невеликою тривалістю (0-4 роки), хоча «внесок» шлюбів, які розпалися, більшої тривалості також значний [7].

М.Пірен наголошує, що розпаданню шлюбів сприяють як матеріально-економічні, житлово-побутові умови, так і соціально-психологічна, психолого-педагогічна невідповідність молоді до сімейного життя, невміння розв'язувати сімейні проблеми і запобігати конфліктним ситуаціям, відсутність знань, необхідних для молодого подружжя, що, як наслідок, може призвести до негативних стосунків між молодим подружжям [3].

Вибіркові соціально-демографічні обстеження дають можливість отримати інформацію про причини розлучення як їх розуміють ті, хто пройшов через цей життєвий етап. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, головною

причиною свого розлучення більшість опитаних назвали напруженість морально-психологічних, емоційних стосунків (42% вважають відчуженість між подружжям, ревності, подружню зраду, незадоволеність інтимними стосунками головними причинами розпаду їхнього шлюбу), і ця напруженість посилюється невирішеністю матеріальних та житлових проблем (23% опитаних назвали їх головною причиною розлучення, більше 44% - однією з важливих причин). Поширеність алкоголізму досі є однією з причин розпаду сім'ї, як у містах, так і в селах: п'ята частина опитаних назвали зловживання алкоголем головною причиною розлучення, кожен десятий - важливою причиною [9].

Високий рівень розлучуваності є головною причиною поширення в Україні неповних сімей, де діти проживають без одного з батьків, як правило, тільки з матір'ю. Кількість і питома вага неповних сімей, в яких виховуються неповнолітні діти, в Україні є настільки великою, що може оцінюватись як порушення природного середовища розвитку й виховання дітей [1]. Негативні наслідки розпаду шлюбу в тій чи іншій формі впливають на життя всіх членів родини, адже переживши особисту кризу, члени подружжя повертаються у стан безшлюбності, а діти, фактично, лишаються без одного з батьків.

Соціально-економічні проблеми притаманні не всім неповним сім'ям (у всякому разі, їх вирішити простіше). Існують і соціально-психологічні проблеми, присутні у внутрішньоособистісної сфері та міжособистісних відносинах членів неповних сімей, насамперед дітей.

По перше, це образа, пригніченість і почуття власної неповноцінності, які можуть зазнавати діти після розлучення

ня їхніх батьків. Нерідко діти звинувачують себе в розпаді сім'ї.

По-друге, гіперопіка матері (оскільки в більшості випадків неповні сім'ї - це одна жінка, яка виховує дітей). Це нерідко виникає через почуття провини перед дітьми. Або навпаки, через надзайнятість мати не може приділяти достатньо уваги і часу дитині, так як прагнучи не допустити зниження життєвих стандартів своїх дітей в порівнянні з дітьми з благополучних сімей, мати бере на себе надмірне трудове навантаження. Нерідкі випадки, коли образу на колишнього чоловіка, винного у розпаді сім'ї, жінка виміщає у своїх дітях, проявляючи жорстокість [4]. У будь-якому випадку сприятливий психологічний клімат у сім'ї відсутній.

Найбільша ж складність це труднощі у правильній статевої ідентифікації та орієнтації дітей. Дитина формує стереотипи свого сприйняття і поведінки, керуючись зразком, яким для нього є дорослі, в першу чергу батьки.

Дорослі часто не враховують особливості дитячої психіки, мають неадекватні очікування щодо власних дітей, що породжує агресію і жорстокість у ставленні до них, нерозвиненість навичок побудови доброзичливих взаємостосунків. Все це загалом спричинює напруження і стресові ситуації в сім'ї і призводить до соціально-психологічних проблем як у дітей, так і у дорослих [4]. Молоде подружжя рідко замислюється про психологічну культуру сімейного життя, про відповідальність за дітей і зобов'язання один перед одним.

Зазначені факти викликають необхідність поширення доступу до професійної соціально-психологічної допомоги та вирішення питань щодо формування готовності молоді до усві-

домленого виконання батьківських обов'язків.

Соціальна робота з молоддю сім'єю - це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [6].

Пріоритет у соціальній роботі з молоддю сім'єю належить центрам соціальних служб для сім'ї та молоді, які здійснюють соціальну профілактику, соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, соціально-правову, інформативно-консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності [6].

З молоддю сім'єю, яка потребує допомоги внаслідок індивідуального випадку чи складної психотравмуючої ситуації, реалізуються різні технології соціальної роботи, які мають на меті поліпшення соціального і психологічного стану подружжя і членів родини: сімейна психотерапія, соціальна корекція, соціальна терапія, психологічне і соціальне консультування, соціально-психологічна адаптація.

Соціально-психологічна робота з сім'єю має явну праксеологічну спрямованість. Практиологічний вектор соціальної роботи виражається в її технологізації й пошуку оперативних механізмів організації професійної діяльності.

Фахівцями в області соціальних технологій вироблені наступні необхідні умови технологізації практичної

діяльності в соціальній сфері:

- об'єкт впливу повинен мати певний ступінь складності, тобто мати ознаки соціальної системи;

- повинні бути виділені елементи системи об'єкта соціального впливу, особливості його будови (структура) і функціонування;

- можливість формалізації реальних процесів і подання їх у вигляді певних операцій, процедур, показників;

- можливість відтворення і повторюваність операцій, процедур або показників у нових умовах [8].

Усім цим умовам відповідає соціально-психологічна робота з молодими сім'ями.

Соціальна технологія розуміється як результат цілеспрямованої людської діяльності для вирішення завдань в деякій проблемній області. Вона складається з певних елементів, які в принципі можуть бути використаними і «окремо» як самостійні методи і техніки. Ознакою, що об'єднує всі елементи в соціальну технологію виступає спільність поля діяльності. Технологізація соціальної діяльності викликана процесом модернізації, тобто проникненням егалітарних, договірних почав у всі сторони взаємин, гуманізацією свідомості і діяльності, яка полягає в розумінні блага людини, індивіда як найвищої цінності суспільного розвитку.

Замкнутий цикл технологічного процесу соціальної роботи з молоддю сім'єю включає такі етапи:

1. Етап соціальної діагностики. На цьому етапі здійснюються операції виявлення, оцінювання і ранжирування соціальних, соціально-психологічних, особистісних проблем членів родини. З'ясування сукупності факторів, що обумовили їх виникнення. На цьому етапі технологічного процесу йде по-

шук додаткових джерел інформації о ситуації клієнта, збір і систематизація інформації, її аналіз.

2. Етап визначення мети. На цьому етапі здійснюється формулювання цільової настанови діяльності фахівців соціальної роботи. Мета зумовлює вибір можливих засобів і способів її досягнення, визначає напрям пошуку інформації про умови і соціальне оточення клієнтів. Мета має бути сформульована ясно і конкретно; вона повинна бути зрозумілою для клієнта. На цьому етапі йде спільне вироблення завдань для програми дій, визначення змісту, організаційних форм і методів соціальної роботи.

Уточнюються критерії ефективності діяльності соціальної роботи при вирішенні конкретної соціальної або соціально-психологічної проблеми. При цьому критерії оцінювання успіху дій соціальних служб, фахівців та самого клієнта можуть відбиватися в постановці і формулюванні мети і конкретних завдань соціальної роботи.

3. Етап процедурно-організаційної роботи. На цьому етапі здійснюються послідовна реалізація намічених програмою заходів соціального впливу конкретними виконавцями в визначений час і терміни. Проводиться моніторинг діяльності, зіставлення і порівняння результатів із критеріями успішності соціальної роботи.

4. Етап кінцевого оцінювання роботи. Це завершальний етап технологічного циклу, на якому організатори соціальної роботи аналізують підсумки діяльності клієнта і фахівців, виявляють фактори, що сприяли позитивному вирішенню проблем сім'ї, з'ясовують причини, що заважали успішному розв'язанню завдань соціальної роботи, і окреслюють шляхи усунення цих причин надалі.

Застосування психотерапевтичних

технік при вирішенні соціально-психологічних проблем залежить від теоретичних підходів, на які спирається в своїй практичній діяльності соціальний працівник. Цей вид допоміжної професійної діяльності сім'ям включає в себе базові цінності, цілі, завдання і методичний інструментарій як психологічного консультування, так і практичної соціальної роботи (ведення випадку).

Один із важливих принципів соціальної роботи з молоддю сім'єю – принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання соціальної допомоги для стимуляції її внутрішніх резервів, вирішення власних проблем. Соціальна робота спрямована на формування певної зрілості сім'ї.

З точки зору відомого психотерапевта і гуманіста В'єтнамської Сатурн «для зрілих сімей характерні такі якості: висока самооцінка; безпосередні, прямі, чіткі і чесні комунікації; правила в цих сім'ях рухливі, гуманні, орієнтовані на прийняття, а члени сімей здатні до змін; соціальні зв'язки відкриті і сповнені позитивних установок і надій» [5]. Подібні зміни в родині відбуваються в результаті кропіткої соціально-психологічної роботи та обоюдної зацікавленості всіх її членів.

Висновок. На початку ХХІ ст., в умовах соціально-економічної та постіндустріальної трансформації українського суспільства, тенденції розвитку шлюбу і сім'ї сповнені протиріч, відбуваються значні зміни у шлюбно-сімейних процесах і структурах. Їх причиною є ті кардинальні зміни у матримоніальній та репродуктивній поведінці населення розвинених країн, якими характеризується постіндустріальний етап розвитку цивілізації: зниження рівня шлюбності, підвищення віку укладання шлюбу, поширення різноманітних форм шлюбного парт-

нерства, нестабільність подружніх відносин і зростання рівня розлучуваності, поширеність позашлюбної народжуваності і неповних сімей тощо.

Останнім часом у сім'ях, особливо молодих, спостерігається багато розлучень. В умовах соціально-психологічного стресу молодь по суті не підготовлена ні морально, ні матеріально до створення сім'ї, не бажає мати дітей. Суттєвішою рисою розвитку шлюбно-сімейних відносин у сучасному світі є плюралізація форм сімейного життя, різноманітність форм сімейних об'єднань та шлюбних стосунків.

Зважаючи на існування цілого комплексу проблем, які переживає інститут сім'ї, для їх вирішення має здійснюватися ефективна соціальна робота щодо вирішення соціальних та психологічних проблем, надання допомоги молодим сім'ям, щодо усвідомлення відповідальності за психічне здоров'я дітей та один за одного.

Соціальна робота приречена бути технологічною, бо в умовах обмежених соціальних ресурсів і величезної кількості соціальних проблем вплив може бути ефективним тільки за умови послідовності і професійності технологічного підходу.

На сьогодні в науковій літературі подано безліч методів та напрямків соціальної роботи з молоддю сім'єю. Це і сімейна терапія, і сімейне консультування, і супровід сім'ї, і надання соціальної допомоги, і ведення випадку, і сімейна психопрофілактика, і соціальна реабілітація, і соціально-профілактична робота і багато іншого. Вибір методу роботи цілком залежить від проблемного поля клієнта соціальної роботи, тобто від проблем молодої сім'ї. Правильний і точний вибір методу – це перший крок у вирішенні проблем.

Соціальна робота з молодими

сім'ями полягає у забезпеченні соціальної профілактики сімейного неблагополуччя; здійсненні системи за-

ходів, спрямованих на формування свідомої та відповідальної поведінки у шлюбі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» / В редакції Закону N 1613-III від 23.03.2000 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2000, N 27, ст. 211.
2. Волощенко О.В. Сучасна українська сім'я / О.В. Волощенко // Українська педагогіка. - 2007. - № 3. - С. 29-35.
3. Пірен, М. Молода сім'я в сучасному українському суспільстві: стан та проблеми [Електронний ресурс] / М. Пірен, А. Ясенова. - Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/>
4. Психология социальной работы: учебное пособие / О.В. Александрова, О.Н. Боголюбова, В.Л. Васильева и др. [Под общ. ред. М.А. Гулиной]. - СПб.: Питер, 2004. - 351 с.
5. Сатир В. Вы и ваша семья: Руководство по личностному росту / Вирджиния Сатир. Пер. с англ. [Общ. ред. Р.Р. Кучкарова]. - М.: «Апрель-Пресс», 2007. - 288 с.
6. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й. Капської. - К.: Центр навчальної літератури, 2010. - 352 с.
7. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. - К., 2010. - 227 с.
8. Технология социальной работы: Учеб. пособие для студ. ВУЗов / Под ред. И.Г. Зайнышева. - М.: ВЛАДОС, 2002. - 240 с.
9. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. - К.: АДЕФ-Україна, 2008. - 256 с.